

KARL MARX
[FEUERBACH ÜZERİNE TEZLER^b]

1. Feuerbach'a *İlişkin*

1

Şimdiye kadarki tüm materyalizmin —Feuerbach'inki dahil— başlıca kusuru, nesnenin [*Gegenstand*], gerçekliğin, duyumluluğun [*Sinnlichkeit*], *duyumsal insan faaliyeti*, *pratik* [*Praxis*] olarak değil, öznel olarak değil; yalnızca *nesne* [*Object*] ya da *sezgi* [*Anschauung*] biçiminde kavranmasıdır. *Etkin* yönün, materyalizmin tersine, idealizm tarafından —ama yalnızca soyut olarak, çünkü idealizm gerçek, duyumsal faaliyeti bu biçimiyle doğal olarak tanımaz— geliştirilmiş olmasının nedeni budur. Feuerbach, duyumsal nesnelere, düşünsel nesnelere [*Gedankenobjecte*] gerçekten ayrı nesnelere ister; ama insan faaliyetinin kendisini *nesnel* faaliyet olarak kavramaz. Bunun içindir ki, "Hıristiyanlığın Özü"nde, yalnızca teorik tutum, hakiki insan tutumu olarak görülür, pratik ise ancak iğrenç yahudice görünümüyle kavranır ve sabitleştirilir. O nedenle de, "devrimci," "pratik-eleştirel" faaliyetin önemini anlamaz.

^b Engels'in basıma hazırladığı metin. —Ed.

Nesnel hakikatin insan düşüncesine atfedilip atfedilemeyeceği sorunu, bir teori sorunu değil, *pratik* bir sorundur. İnsan, hakikati, yani düşüncesinin gerçekliğini ve gücünü, bu dünyaya aitliğini [*Disseitigkeit*] pratikte kanıtlamalıdır. Pratikten yalıtılmış bir düşüncenin gerçekliği ya da gerçeksizliği konusundaki tartışma, tamamıyla *skolastik* bir sorundur.

İnsanların koşulların ve eğitimin ürünü oldukları, dolayısıyla değişik insanların başka koşulların ve farklı eğitimin ürünü oldukları biçimindeki materyalist öğretisi, koşulların insanların kendileri tarafından değiştirildiğini ve eğiticinin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unuttur. O nedenle, toplumu, biri diğerinin üstünde yer alacak biçimde, iki kısma ayırmak zorunluluğuyla karşı karşıya gelir. (Örneğin Robert Owen'da.)

Koşulların değişmesi ile insanın faaliyetinin değişmesinin örtüşmesi, ancak *altüst edici pratik* biçiminde kavranıp ussal olarak anlaşılabilir.

Feuerbach, dinsel kendine-yabancılaşma olgusundan, dünyanın biri dinsel, tasarlanmış dünya, ötekisi gerçek dünya olmak üzere ikileşmesi olgusundan hareket eder. Onun uğraşı, dinsel dünyayı, cismani temeline oturtmaktan ibarettir. Ama bu uğraşı sonuca ulaştırdığında, yapılması gereken esas işin hâlâ el atılmayı beklemekte olduğunu görmez. Cismani temelin kendi kendinden koparak, özerk bir krallık gibi, bulutlara yerleşmesi olgusu, ancak bu cismani temelin içsel çekişmesi ve iç çelişkisiyle açıklanabilir. Öyleyse bu da ilkin kendi çelişkisi içinde anlaşılmalı ve ardından da bu çelişkinin kaldırılmasıyla pratik içinde devrimleştirilmelidir. Demek ki, örneğin dünyevi ailenin, kutsal ailenin gizi olduğu bir kez keşfedilince, bu kez de bu birincisinin teorik olarak eleştirilmesi ve pratik olarak altüst edilmesi gerekir.

Soyut düşünceyle tatmin olmayan Feuerbach, *duyumsal sezgiye* başvurur; ama duyumluluğu, duyumsal-insanın pratik faaliyeti olarak kavramaz.

Feuerbach, dinsel özü, *insan* özüne indirger. Ama insan özü, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz aslında, toplumsal ilişkiler bütünüdür.

Gerçek özün eleştirisine girmeyen Feuerbach, dolayısıyla:

1. Tarihsel akıştan koparak, dinsel duyguyu kendi içinde sabitleştirmek ve soyut —*yalıtılmış*— bir insan bireyini öncül-
leştirmek;

2. O nedenle, bu özü, olsa olsa, "tür" olarak, birçok bireyi salt *doğal* biçimde birbirine bağlayan içsel, dilsiz genellik olarak kavramak zorunda kalır.

İşte bu nedenledir ki, Feuerbach, "dinsel duygu"nun kendisinin bir *toplumsal ürün* olduğunu ve tahlil ettiği soyut bireyin, belirli bir toplumsal biçime ait olduğunu görmez.

Toplumsal yaşam, özünde pratiktir. Teoriyi gizemciliğe saptıran bütün giz'ler, ussal çözümlerini, insan pratiğinde ve bu pratiğin kavranmasında bulur.

Sezgisel materyalizmin, yani duyumluluğu pratik faaliyet olarak kavramayan materyalizmin vardığı en üst nokta, tek tek bireylerin "sivil toplum" içindeki sezgisidir.

Eski materyalizmin bakış açısı, "sivil" toplumdur; yeni materyalizmin bakış açısı ise, insan toplumu, ya da toplum-

sallaşmış insallıktır.

11

Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde *yorumladılar*, oysa sorun onu değiştirmektir.

26

ALMAN İDEOLOJİSİ

FEUERBACH, B. BAUER VE STIRNER'İN
TEMSİL ETTİKLERİ MODERN ALMAN FELSEFESİNİN
VE
ÇEŞİTLİ PEYGAMBERLERİNİN ORTAYA KOYDUKLARI
BİÇİMİYLE ALMAN SOSYALİZMİNİN
ELEŞTİRİSİ

ÖNSÖZ

İNSANLAR, şimdiye kadar, kendileri hakkında, ne oldukları ya da ne olmaları gerektiği hakkında her zaman yanlış fikirlere sahip olmuşlardır. Sahip oldukları ilişkileri, Tanrı hakkındaki, normal insan hakkındaki vb. tasarımlarına uygun olarak düzenlemişlerdir. Kendi beyinlerinin ürünleri, onları yaratan beynin üstüne çıkmıştır. Yaratıcılar, kendi yarattıkları şeyler önünde secdeye varmışlardır. Öyleyse onları, boyunduruğu altında ezildikleri kuruntulardan, fikirlerden, dogmalardan, hayalî yaratıklardan kurtaralım. Fikirlerin egemenliğine karşı başkaldıralım. Biri, insanlara bu yanlışlıklarını değiştirip, yerine insanın özüne uygun düşen düşünceler koymayı öğretilim diyor, bir başkası, bu yanlışlıklara karşı eleştireci bir tutum almayı öğretilim onlara diyor, bir üçüncüsü ise, bunları kafalarından çıkarıp atmaları-

nı öğretelim diyor ve — bugünkü gerçekliğin böyle çökeceğini iddia ediyorlar.

Bu masum ve çocuksu düşler genç-hegelcilerin bugünkü felsefesinin çekirdeğini oluştururlar; ki bu felsefe, Almanya'da, kamuoyunca korkuyla karışık bir saygı ile karşılanmakla kalmıyor, ama *felsefi kahramanların* kendileri tarafından, canice sertlikteki bu fikirlerin dünya için devrimci bir tehlike taşıdığı inancı içinde, büyük bir ciddiyetle sunuluyor. Bu kitabın birinci cildinin amacı, kendilerini kurt sanan ve başkalarının da kurt sandıkları bu koyunların ne olduklarını ortaya koymak, onların meleyişlerinin Alman burjuvalarının tasarımlarının felsefi bir dille yinelenmesinden başka bir şey olmadığını ve bu felsefi yorumcuların palavracılıklarının, Alman gerçekliğinin zavallı yoksulluğunu yansıtmaktan başka bir anlam taşımadığını göstermektir. Bu cilt, Alman ulusunun hoşlandığı, düşlerle dolu uyuklamaya pek uygun düşen, gerçekliğin gölgesine karşı yürütülen bu felsefi savaşın maskarahlığını ortaya çıkarmak ve onu bütün saygınlığından yoksun bırakmak amacıyla yazılmıştır.

Bir zamanlar, yürekli adamın biri, insanların, salt *yerçekimi fikrine* saplandıkları için suda boğulduklarını sanıyordu. Ona göre, insanlar, örneğin, bunun dinsel, boşanlara dayanan bir düşünce olduğunu söyleyerek bu fikri kafalarından çıkarıp atsalardı, ondan sonra artık her türlü boğulma tehlikesinden korunmuş olurlardı. Ömrü boyunca, bütün istatistiklerin, sayısız ve boyuna yinelenen tamlarla zararlı sonuçlarını kendisine gösterdikleri bu yerçekimi yanılsamasına karşı savaştı durdu. Bu saf yürekli adam, modern devrimci Alman filozofları tipinin aynısıydı¹.

¹[Elyazmasında çizili pasaj:] Alman idealizmini öteki ulusların ideolojisinden ayıran hiçbir özgül fark yoktur. Öteki ulusların ideolojileri de dünyaya fikirlerin egemen olduklarını, fikirlerin ve kavramların belirleyici ilkel olduklarını, belirli fikirlerin, maddi dünyanın, filozoflarca anlaşılabilir gizini meydana getirdiklerini düşünür.

Hegel, olgucu (*pozitif*) idealizme son biçimini vermiştir. Hegel tüm maddi dünyayı bir fikirler dünyası haline ve tüm tarihi de bir fikirler tarihi haline getirmekle kalmamıştır. Düşünce nesnelere kaydını tutmakla yetinmedi, aynı zamanda yaratma fiilini betimlemeye çalıştı.

Alman filozofları kendi düşler aleminden kurtulmak için silkindikleri zaman, gerçek, fiziksel dünya tasarısına [...], fikirler dünyasına karşı çıkarlar ...

Alman felsefe eleştirmenlerinin hepsi, fikirlerin, tasarımların, kavram-

ların, şimdiye değin gerçek insanlara egemen olmuş ve onları belirlemiş olduklarını ve gerçek dünyanın, fikirler dünyasının bir ürünü olduğunu iddia ederler. Onlara göre, bu durum şimdiye kadar böyle olagelmıştır, ama artık değişecektir. Bu eleştirmenler, kendi sabit fikirlerinin ağırlığı altında ezildiğini düşündükleri insanlar âslemini kurtarmak istemiş tarzlarına göre birbirlerinden ayrılırlar, neleri sabit fikir olarak gördüklerine göre de birbirlerinden ayrılırlar; ortak yanları bu fikirlerin egemenliğine inanmalarıdır; ister kendi bireysel düşüncelerinin böyle bir sonucu elde etmeye yeterli olduğunu sansınlar, ister herkesin bilincini kendi düşüncelerine kazanmak istesinler, tek ortak yanları, kendi eleştirel usulamalarının, kaçınılmaz olarak mevcut duruma son vereceği inancıdır.

Gerçek dünyanın fikirsel (*ideel*) dünyanın ürünü olduğu inancı, fikirler dünyasının [...]

Kendi dünyaları haline gelmiş olan hegelci fikirler dünyasına olan inançlarını yitirmiş olan Alman filozofları, kendilerine göre, yani Hegel'in yanılsaması'na göre, şimdiye kadar gerçek dünyayı yaratmış, onu belirlemiş ve ona egemen olmuş olan düşüncelerin, fikirlerin, anlayışların egemenliğine karşı çıkarıyorlar. Onlar, bir protesto çeker ve mahvolurlar [...]

Hegel sisteminde, insanların gerçek yaşamını, maddi dünyasını, gerçek ilişkilerini meydana getiren, belirleyen ve egemenliği altında tutan fikirler, düşünceler, kavramlardır. Onun ası öğrettileri, bu postulatı olarak [...]

BİRİNCİ KISIM
FEUERBACH
MATERYALİST VE İDEALİST ANLAYIŞLARIN
KARŞITLIĞI^[2]

[I]

[y. 1] Alman ideologların söylediklerine göre, Almanya, bu son yıllar içinde, daha önce eşi görülmemiş bir altüst oluşa sahne olmuş. Strauss^[3] ile başlayan hegelci sistemin ayrışma süreci, "geçmişin güçleri"nin tümünün içine sürükledikleri evrensel bir mayalanmayla sonuçlanmış. Bu evrensel keşmekeş içinde, aynı hızla yokolup gitmek üzere güçlü imparatorluklar kurulmuş, sıraları gelince kendileri de daha yürekli ve daha güçlü rakipler tarafından karanlıklar içine atılmak üzere kısa ömürlü kahramanlar ortaya çıkmış. Bu, yanında, Fransız Devriminin çocuk oyuncuğu gibi kaldığı devrim, Diadokos'ların^[4] savaşlarının bayağı şeyler olarak gözüktüğü dünya çapında bir savaşım olmuş. Görülmemiş bir hızla, ilkeler ilkelerin yerini almış, düşünce kahramanla-

rı birbirlerini alaşağı etmişler, ve üç yılda, 1842'den 1845'e kadar, Almanya'da, başka yerde üç yüzyılda olduğundan daha çok yol katedilmiş.

Bütün bunlar, salt düşünce alanında olup bitmiş.²

Elbette ilginç bir olayla karşı karşıyayız: mutlak tinin ayrışması.³ Son yaşam kıvılcımları da söner sönmez bu *Caput Mortuum*"un* çeşitli bileşenleri ayrışarak yeni birleşimler meydana getirdiler ve yeni tözler oluşturdular. O zamana kadar mutlak tinin sömürüsü ile yaşamış olan felsefe imalatçıları şimdi artık bu yeni birleşimlerin üzerine atıldılar. Ve herbiri kendine düşen payı öne sürmek için duyulmamış bir çaba gösterdi. Ama bu iş rekabetsiz yürüyemezdi. İlkten, bu rekabet oldukça ciddi ve burjuvaca bir biçimde yapıldı. Daha sonra, Alman pazarı doyunca ve bütün çabalara karşın bu meta dünya pazarında alıcı bulamayınca, Almanya'da kural olduğu üzere, ucuz ve taklit üretim yoluyla, kalitenin bozulmasıyla, hammaddenin katıştırılmasıyla, sahte etiketlerle, hayalî satışlarla, hatır senetleri kullanmasıyla ve her türlü somut temelden yoksun bir kredi sistemiyle iş çığrından çıkarıldı. Bu rekabet, sonunda, şimdi bize sanki olağanüstü sonuçları ve kazanımları olan tarihsel bir altüst oluş gibi sunulan ve övülen kıyasıya bir savaşıma vardı.

Ama, namuslu Alman vatandaşının yüreğinde bile hoş bir ulusal duygu uyandıran bu felsefe şarlatanlığını doğru olarak değerlendirmek için, bütün bu genç-hegelci hareketin kısırlığına, tamamıyla sınırlı tekkeci zihniyetine⁴ ve özellikle, bu kahramanların gerçek başarıları ile bu aynı başarıları konusundaki yanılsamaları arasında acıklı-güldürüsel karşıtlığa değgin somut bir fikir vermek için, bütün bu gürültü patırtıyı, Almanya'nın dışından bakan bir görüş açısından incelemek zorunludur.⁵

² [*Elyazmasında çizili pasaj:*] Kutsal olmayan dış dünyanın, doğal olarak, bundan hiç haberi olmamış, çünkü, dünyayı sarsan bütün bu olay aslında, ancak mutlak tinin çözülüp ayrışması süreci içinde cereyan etmiş.

³ [*Elyazmasında çizili pasaj:*] Eleştirmen, evlenmelerin ve cenaze törenlerinin o düzenleyicisi, elbette ki, eksik olamazdı, o ki, büyük kurtuluş savaşlarının kalıntısı olarak ...

⁴ [*Elyazmasında üzeri çizili pasaj:*] (ve ulusal zihniyetin)

* Kimyasal kalıntı. —ç.

⁵ [*Elyazmasında çizili pasaj:*] İşte bu yüzden, bu hareketin çeşitli temsilcilerinin tek tek eleştirisinden önce birkaç genel noktaya işaretle düşün-

[1. GENEL OLARAK IDEOLOJİ VE ÖZEL OLARAK
ALMAN IDEOLOJİSİ]

[y. 2] En son çabalarında bile, Alman eleştirisi, felsefe alanını terketmedi. Kendi genel felsefi öncüllerini incelemek şöyle dursun, Alman eleştirisinin ele aldığı istisnasız bütün sorunlar, tersine, belirli bir felsefi sistemin toprağından, Hegel sisteminden fıskırmıştır. Yalnızca yanıtlarında değil, kendi sorunlarında bile bir aldatmaca (*mystification*) vardı. Her ne kadar herbiri Hegel'i aştığına yemin ediyorsa da, bu modern eleştirilenlerden bir tekinin bile, hegelci sistemin hiç değilse toplu bir eleştirisini yapmaya kalkışmamış olmasının nedeni, Hegel'e olan bağımlılıklarıdır. Onların Hegel'e ve birbirlerine karşı yürüttükleri polemik, şundan ibarettir: herbiri Hegel sisteminin bir yönünü çekip alır, ve onu, hem sisteminin bütününe karşı, hem de başkaları tarafından çekip alınmış yönlerine karşı çevirir. Töz gibi, öz-bilinç gibi, saf, bözülmemiş hegelci kategorileri seçmekle işe başlandı; daha sonra, Cins (*Genre*), Birtek (*Unique*), İnsan (*Homme*) vb. gibi daha dünyevi terimlerle bu kategorilere saygısızlık edildi.

Strauss'tan Stirner'e kadar bütün Alman felsefi eleştirisi *dinsel* anlayışların eleştirisiyle sınırlıdır.⁶ Hakiki dinden ve gerçek deyimle tanrıbilimden yola çıkılmıştır. Dinsel bilincin, dinsel anlayışın ne anlama geldiği ise, yol alındıkça farklı biçimlerde belirlenmeye başlandı. Kaydedilen ilerleme, egemen oldukları öne sürülen metafizik, siyasal, hukuki, ahlaki, ve başka alanlardaki anlayışları da dinsel ya da tanrıbilimsel anlayışlar alanına dahil etmekten; aynı biçimde, siyasal, hukuki ve ahlaki bilinci dinsel ya da teolojik bir

celerimizi belirteceğiz (bu düşünceler bizim eleştirimizin görüş açısının özelliklerini belirtmeye yetecektir, ayrıca bu, onu izleyecek olan bireysel eleştirileri anlamak için ve bu eleştirilere temel hazırlamak için zorunludur. Eğer biz bu düşüncelerimizi dosdoğru Feuerbach'a karşı yöneltiyorsak, bu, onun hiç değilse belli bir ilerleme göstermiş tek filozof olmasından, yazıları *de bonne fois* [iyi niyetle] incelenilecek tek adam olmasındandır): bu düşünceler bu temsilcilerin hepsinde ortak olan ideolojik önvarsayımları aydınlatacaktır.

⁶ [Elyazmasında üstü çizili pasaj:] Dünyanın mutlak kurtarıcısı olma, dünyayı bütün kötülüklerden kurtarma iddiasıyla... Din, hep en büyük düşünman, bu filozofları tiksindiren her şeyin en nihai nedeni olarak görülmüş, öyle ele alınmıştır.

bilincin ve siyasal, hukuki ve ahlaki insanın, son tahlilde "insan"ın, dinsel olduğunu açıklamaktan ibaret kaldı. Dinin egemenliği veri alındı. Ve yavaş yavaş her egemen ilişkinin dinsel ilişki olduğu ortaya atıldı ve sonra, bu, bir din haline, hukuk dini, devlet dini vb. haline getirildi. Her yanda sorun, artık yalnızca dogmalar ve dogmalara olan inançtı. Dünya gittikçe daha büyük ölçüde kutsallaştırıldı, ta ki saygıdeğer Aziz Max,* onu *en bloc*** kutsallaştırıncaya ve böylece bütün ortadan kaldırılıncaya kadar.

Eski-hegelciler, her şeyi, onu bir hegelci mantık kategorisine indirger indirgemez *kavııyorlardı*. Genç-hegelciler, her şeyin dinsel anlayış ya da tanrıbilimsel olduğunu söyleyerek her şeyi *eleştirdiler*. Genç ve eski-hegelciler, mevcut dünyada, dinin, kavramların ve evrenselin egemenliğine inanmakta anlaşıyorlardı. Tek fark, bir taraf egemenliği bir gasp sayarak ona karşı mücadele ederken, ötekilerin onu mesru sayıp ulularındaydı.

Genç-hegelciler —tıpkı eski-hegelcilerin onları insan toplununun gerçek bağları olarak görmeleri gibi—, anlayışları, fikirleri, düşünceleri, kısacası özerklik atfettikleri bilinc ürünlerini, insanların gerçek zincirleri olarak gördüklerinden, genç-hegelciler, besbelli ki, yalnızca bilincin bu yanılsamalarına karşı savaşmak durumundadırlar.⁷ Kafalarındaki kurguya göre, insanların ilişkileri, yapıp ettikleri, zincirleri ve sınırlılıkları kendi bilinçlerinin ürünü olduğundan, genç-hegelciler, kendi kendileriyle tutarlı bir biçimde, insanların önüne ahlaki postulatı koyarlar; kendi mevcut bilinçlerinin yerine, eleştirel ya da bencil insan bilincini edinmek ve böylelikle sahip oldukları sınırlılıklardan kurtulmak. Bilincin bu şekilde değiştirilmesini istemek, gerçeğin farklı bir biçimde yorumlanmasına, yani onu farklı bir yorumlama yoluyla tamama varır. Sözde "dünyayı altüst eden"^[5] tumturaklı sözlerine karşın, genç-hegelci ekolün ideologları, en büyük tutuculardır. Onlar arasından en gençleri, yalnızca "tumturaklı laflara" karşı savaşıklarını söyledikleri zaman,

⁷ [Elyazmasında çizili pasaj:] ve egemen bilinçte bir değişme onların ulaşmaya çalıştıkları hedeftir.

* Max Stirner. —Ed.

** Hepten. —ç.

kendi faaliyetlerini nitelendirecek doğru ifadeyi bulmuş ol-
dular. Ancak, kendilerinin de, bu tumturaklı lafların karşısı-
na, gene tumturaklı laflardan başka bir şey koymadıklarını
ve bu dünyanın yalnızca tumturaklı laflarına karşı savaş-
makla, gerçekte varolan dünyaya karşı savaşmış olmadıkları
unutuyorlar. Bu felsefi eleştirinin tek sonucu, hristi-
yanlık konusunda birtakım ve tümüyle tek yanlı din tarihi-
ne ilişkin aydınlatmalar olabildi; bütün öteki iddiaları, bu
önemsiz aydınlatmalarla tarihsel öneme sahip keşiflerde bu-
lunmuş olma iddialarının yeni biçimlerle süslenip püslenme-
sinden başka bir şey değildir.

Bu filozoflardan hiçbiri, Alman felsefesi ile Alman gerçeği
arasındaki bağın, kendi eleştirileri ile kendi maddi ortam-
ları arasındaki bağın ne olduğunu kendi kendine sormayı
düşünmedi.

[2. MATERYALİST TARİH ANLAYIŞININ ÖNCÜLLERİ]

[s. 3] ⁸Bizim hareket noktamızı oluşturan öncüller, keyfi
temeller, dogmalar değildir; bunlar, onlara ilişkin soyut-
lamaların ancak imgelemde yapılabileceği gerçek öncüller-
dir. Bunlar gerçek bireylerdir, bu bireylerin eylemleri ve —
hem hazır buldukları hem de kendi eylemleriyle yarattıkları
— maddi yaşam koşullarıdır. Bu öncüller, demek ki, [s. 4]
ancak ampirik olarak oluşturulabilirler.

~~Tüm insan tarihinin ilk öncülleri, doğal olarak, canlıların~~
bireylerinin varlığıdır. ⁹ Şu halde saptanması gereken ilk ol-
gu, bu bireylerin fiziksel örgütlenmeleri ve bu örgütlenmenin
sonucu olarak ortaya çıkan, doğanın geri kalan bölümüyle

⁸ [Elyazmasında çizili pasaj:] Biz, yalnız bir tek bilim tanıyoruz, o da
tarih bilimidir. Tarih iki yönden incelenebilir. Tarihi, doğa tarihi ve insan-
ların tarihi diye ikiye ayırabiliriz. Bununla birlikte, bu iki yön birbirinden
ayrılmazlar; insanlar varoldukça, insanların tarihi ile doğanın tarihi karşı-
lıklı olarak birbirlerini koşullandırır. Doğa tarihi, yani doğa bilimi ile be-
lirtilen şey, burada, bizi fiğilendirmez; buna karşılık insanların tarihi ile,
ayrıntılı bir biçimde uğraşmamız gerekecek: gerçekte, hemen hemen her
ideoloji ya bu tarihe değgin yanlış bir anlayışa indirgenir ya da bu anlayışı
büşbütün bir yana bırakmak gibi bir tutuma varır. İdeolojinin kendisi de
zaten bu tarihin görünüşlerinden biridir ancak.

⁹ [Elyazmasında çizili pasaj:] Bu bireylerin ilk tarihsel eylemi, insanla-
rı hayvanlardan ayıran ilk eylem, insanların düşünmeleri değil, kendi ge-
çim araçlarını üretmeye başlamalarıdır.

olan ilişkilerdir. Burada, doğaldır ki, ne bizzat insanın fiziki
yapısını, ne de insanların tamamen hazır buldukları doğal
koşulları, jeolojik, orografik, hidrografik, iklimatik ve öteki
koşulları derinliğine inceleyemeyiz.¹⁰ Her tarih yazımı, bu
doğal temellerden ve tarih boyunca insan eyleminin bu te-
mellerde meydana getirdiği değişikliklerden hareket etmek
zorundadır.

İnsanlar, hayvanlardan, bilinçle, dinle, ya da herhangi
bir başka şeyle ayırdedilebilir. İnsanlar kendi geçim araçla-
rını üretmeye başlar başlamaz, kendilerini hayvanlardan
ayırdetmeye başlıyorlar, bu, onların kendi fiziksel örgütle-
nişlerinin sonucu olan bir ileri adımdır. İnsanlar, kendi ge-
çim araçlarını üretirken, dolaylı olarak, kendi maddi yaşam-
larını da üretirler.

İnsanların kendi geçim araçlarını üretim tarzları, herşey-
den önce doğada hazır buldukları ile yeniden üretmeleri ge-
reken geçim araçlarının doğasına bağlıdır. [s. 5] Bu üretim
tarzı, basitçe bireylerin fizik varlıklarının yeniden üretimi
olarak ele alınmamalıdır. Bu üretim tarzı, daha çok, bu bi-
reylerin belirli bir faaliyet tarzını, onların yaşamlarını orta-
ya koyan belirli bir biçimi, belirli bir yaşam tarzını temsil
eder. Bireylerin yaşamlarını ortaya koyuş biçimi, onların ne
olduklarını çok kesin olarak yansıtır. Şu halde, onların ne ol-
dukları, üretimleriyle, ne ürettikleriyle olduğu kadar, nasıl
ürettikleriyle de örtüşür. Demek ki, bireylerin ne oldukları,
üretimlerinin maddi koşullarına bağlıdır.

Bu üretim, ancak nüfusun çoğalmasıyla ortaya çıkar. Bu
da, o bireylerin kendi aralarındaki karşılıklı ilişkileri (Ver-
kehr)^[6] peşinen varsayar. Bu ilişkilerin biçimi de yine üre-
tim tarafından belirlenir.

[3. ÜRETİM VE BİREYLERİN İLİŞKİLERİ. İŞBÖLÜMÜ VE MÜLKİYET BİÇİMLERİ: AŞİRETSEL, ANTİK, FEODAL]

[y. 3] Farklı ulusların birbirleriyle olan ilişkileri, bu
ulusların herbirinin üretici güçleri, işbölümünü, ve iç ilişki-

¹⁰ [Elyazmasında çizili pasaj:] İnsanın yalnızca ilk, kendiliğinden ör-
gütlenişi, özellikle irksal farklılıklar değil, insanın günümüze kadar göster-
diği ya da göstermediği gelişmenin tümü de bu koşullara bağlıdır.

lerini ne oranda geliştirdiklerine bağlıdır. Bu genel olarak kabul gören bir saptamadır. Bununla birlikte, yalnız bir ulusun öteki uluslarla ilişkileri değil, bu ulusun kendi iç yapısı da kendi üretiminin gelişim düzeyine, ve iç ve dış ilişkilerine bağlıdır. Bir ulusun üretici güçlerinin ulaştıkları gelişme düzeyi, en açık şekilde, işbölümünün ulaştığı gelişme düzeyinden anlaşılır. Daha önce elde edilmiş olan üretici güçlerin salt niceliksel bir artışı (örneğin yeni toprakların tarıma açılması) olmadığı sürece, her yeni üretici güç, işbölümünün daha da gelişmesine yol açar.

Bir ulusun kendi içindeki işbölümü, ilkin sınıai ve ticari emeğin bir yandan, tarım emeğinden ayrılmasına, öte yandan, ve bunun sonucu olarak, kent ile kırsal ayrılmasına ve çıkarlarının karşılığına yolaçar. Daha da gelişmesi ise, ticari emeğin, sınıai emekten ayrılmasına neden olur. Aynı zamanda, bu farklı dallar içindeki işbölümü olgusuyla, belirli işlerde birlikte çalışan bireyler arasında farklı altbölünmeler ortaya çıkar. Bu ayrı ayrı grupların birbirleri karşısındaki durumları, tarımsal, sınıai ve ticari emeğin çalıştırılma tarzıyla (ataerkillik, kölelik, zümreler ve sınıflar) belirlenir. Aynı koşullar, daha gelişkin bir karşılıklı ilişki (*Verkehr*) durumunda, farklı ulusların birbirleriyle olan ilişkilerinde (*Beziehung*) de ortaya çıkar.

İşbölümünün gelişmesinin çeşitli aşamaları, bir o kadar farklı mülkiyet biçimlerini temsil eder; bir başka deyişle, işbölümünün her yeni aşaması, çalışmanın konusu, aletleri ve ürünleri bakımından bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri de belirler.

① **Mülkiyetin ilk biçimi aşiret mülkiyetidir** (*Stammeigentum*)^[7] Bu mülkiyet biçimi, bir halkın av ve balıkçılıkla, hayvan yetiştirmeyle ya da, en yüksek aşamada, tarımla beslendiği, üretimin gelişmesinin ilk evresine tekabül eder. Son durum, büyük miktarda işlenmemiş toprağı öngerektirir. Bu aşamada, işbölümü, henüz pek az gelişmiştir, ve aile içinde varolan doğal işbölümünün daha da genişlemiş biçimden ibarettir. Toplumsal yapı da, bu nedenle, ailenin genişlemesiyle sınırlı kalır: ataerkil aşiretin reisleriyle, bunların altında aşiret üyeleri ve ensonu köleler. Aile içindeki gizil kölelik, nüfusun ve gereksinmelerin artmasıyla ve dış ilişkilerin, savaşın genişlemesiyle olduğu kadar, trampanın genişlemesiyle

le de ancak yavaş yavaş gelişir.

② **Mülkiyetin ikinci biçimi, özellikle birçok aşiretin sözleşme yoluyla ya da fetih yoluyla bir tek kent halinde birleşmesinden ileri gelen ve köleliğin varlığını sürdürdüğü antik komunal mülkiyet ve devlet mülkiyetidir.** Komunal mülkiyet yanında taşınır ve daha sonra taşınmaz özel mülkiyet, daha o sıralar gelişir, ama komunal mülkiyete bağımlı olağan-dışı bir biçim olarak. Yurttaşlar, sahip oldukları çalışan köleler üzerindeki iktidarlarını ancak kolektif olarak yürütürler, bu da zaten onları komunal mülkiyet biçimine bağlar. Aktif yurttaşları, köleler karşısında, bu doğal ortaklık biçimini muhafaza etmek zorunda bırakan şey, bu komunal özel mülkiyettir. Bunun içindir ki, bu mülkiyet biçimi üzerine kurulmuş olan bütün toplumsal yapı, onunla birlikte halk iktidarı, bizzat taşınmaz özel mülkiyetin geliştiği oranda dağılır. İşbölümü şimdiden daha da gelişkin bir hale gelmiştir. Kent ile kırsal arasındaki karşılıklı, ve daha sonraları kentlerin çıkarlarını temsil eden devletler ile köylerin çıkarlarını temsil eden devletler arasındaki ve kentlerin kendi içlerinde deniz ticareti ile sanayi arasındaki karşılıklı daha o sıralarda görmeye başlarız. Yurttaşlar ile köleler arasındaki sınıf ilişkileri eksiksiz gelişmiştir.¹¹

Özel mülkiyetin gelişmesiyle birlikte, ilk kez, modern özel mülkiyette yeniden, ama daha geniş bir ölçüde karşılaşacağımız ilişkilerin: bir yandan, (Licinius'un tarım yasasının^[8] da kanıtladığı gibi) Roma'da çok erkenden başlayan, ve içsavaşlarla birlikte ve özellikle İmparatorluk zamanında hızla gelişen özel mülkiyetin belirli ellerde toplanması, öte yandan, bu bağlamda, küçük köylü pleblerin, mülk sahibi yurttaşlarla köleler arasında ara konumu yüzünden bağımsız bir gelişme gösteremeyen bir proletarya haline dönüşmesi şeklindeki ilişkilerin ortaya çıktığı görülür.

③ **Üçüncü mülkiyet biçimi, feodal ya da zümre mülkiyetidir.**^[9] Antikçağ nasıl, kentten ve kapladığı küçük toprak alanından geliştirse, ortaçağ da kırsaldan geliştirdi. Çıkış noktalarındaki bu farklılığı belirleyen şey, geniş bir alana yayılmış olan ve istilalar yüzünden pek artış gösteremeyen nüfusun

¹¹ [*Elyazmasında çizili pasaj:*] Roma pleblerinde, ilkönce küçük toprak sahipleri, sonra da köle sahibi yurttaşlar ile köylüler arasındaki ara konumundan ötürü gelişmeyen bir proletaryanın ilk öğeleri ile karşılaşılıyor.

azlığıydı. Yunan ve Roma'nın tersine, feodal gelişme, demek ki, tarımda, Roma fetihleriyle ve ilk defa bu fetihlerin neden olduğu yayılmayla hazırlanan çok daha geniş bir alan üzerinde başlıyor. Gerileme halindeki Roma İmparatorluğu'nun son yüzyılları ve barbarların fetihleri, bir yığın üretici gücü tahrip etti: tarım gerilemişti, sanayi, pazar yokluğundan dolayı gerilemişti, ticaret uykudaydı ya da zor yoluyla kesintiye uğramıştı, kırsal ve kentsel nüfus azalmıştı. Bu koşullar ve fetihin bu koşullarla belirlenen örgütleniş tarzı, Cermenlerin askerî örgütlenişlerinin etkisi altında, feodal mülkiyeti geliştirdi. Aşiret mülkiyeti ve komün mülkiyeti gibi, bu mülkiyet biçimi de yine bir ortaklığa dayanır; ama, bu ortaklığın karşısında artak, antik sistemde olduğu gibi, doğrudan üreticiler sınıfını meydana getiren köleler değil, serfleştirilmiş küçük köylüler vardır. Feodalizmin eksiksiz gelişmesine koşut olarak, ayrıca, kentlerle bir karşıtlık ortaya çıkar. Toprak mülkiyetinin hiyerarşik yapısı ve bu yapıya eşlik eden silahlı yükümlülükler, soyluları, serfler üzerinde egemen kıl- mıştı. Bu feodal yapı, tıpkı eski komünal mülkiyet gibi, hükmedilen üretici sınıfa karşı bir ortaklığı, şu farkla ki, ortaklık biçimi ve doğrudan üreticilerle olan ilişkiler değişti, çünkü üretim koşulları değişti.

Toprak mülkiyetinin bu feodal yapısına, kentlerde, lonca mülkiyeti, elzanaatlarının feodal örgütlenmesi tekabül ediyordu. Burada, mülkiyet, [y. 4] esas olarak, her bireyin kendi emeğine bağlı bulunuyordu. Birleşmiş soyguncu soylulara karşı birlik zorunluluğu, sanayicinin aynı zamanda tüccarlık da yaptığı bir sırada, kapalı çarşıları ortaklaşa yürütme gereksinimi, gönenç içindeki kentlere yığınlar halinde kaçıp gelen serflerin yarattıkları artan rekabet, bütün ülkenin feodal yapısı, loncaları doğurdu; tek tek zanaatçılar tarafından azar azar biriktirilen küçük sermayeler ve durmadan artmakta olan nüfus içinde bunların sayılarının değişmezliği, kentlerde de, köydekine benzer bir hiyerarşi doğuran kalfalık ve çıraklık ilişkilerini geliştirdi.

Başlıca mülkiyet, feodal çağ boyunca, demek ki, bir yandan serflerin emeğinin boyunduruk altına sokulduğu toprak mülkiyetine, öte yandan da küçük bir sermaye yardımıyla kalfaların emeğini yöneten kişisel emeğe dayanıyordu. Bu iki biçimin de yapısı sınırlı üretim koşullarıyla —ilkel ve kü-

çük tarımla ve el emeğine dayalı sanayi ile— belirleniyordu. Feodalizmin doruğunda bile, işbölümü pek az gelişmişti. Kent-kır karşıtlığını her ülke yaşıyordu; zümreleşme elbette çok belirgindi, ama kırdaki prensler, soylular, din adamları ve köylüler biçimindeki ve kentlerde de usta, kalfa, çırak ve az sonra da gündelikçinin pleb biçimindeki ayrışması bir yana, önemli bir işbölümü olmadı. Tarımda, köylülerin kendi el zanaatlarına ek olarak gelişen küçük parçalı işletmecilik, işbölümünü daha da güçleştirmişti; sanayide, her zanaat kolunun kendi içinde katıyen işbölümü yoktu ve birbirleri arasında ise pek azdı. Ticaret ile sanayiın ayrılması, eski kentlerde daha önce de vardı, ama yeni kentlerde, ancak daha sonraları, kentlerin birbirleriyle ilişki kurmalarıyla gelişti.

Büyükçe ülkelerin feodal krallıklar halinde birleşmeleri, toprak soyluları için olduğu kadar, kentler için de bir gereksinimiydi. Bu bakımdan, egemen sınıf, yani soylular, her yerde, başlarında bir monark (hükümdar) bulunmak üzere örgütlendiler.

[4. MATERYALİST TARİH ANLAYIŞININ ÖZÜ. TOPLUMSAL VARLIK VE TOPLUMSAL BİLİNÇ]

[y. 5] Demek ki, sözkonusu olgu şudur: belirli bir tarza göre üretici faaliyette bulunan¹² belirli bireyler, bu belirli toplumsal ve siyasal ilişkilerin içine girerler. Her ayrı durumda, ampirik gözlemin¹³ toplumsal ve siyasal yapı ile üretim arasındaki bağı, ampirik olarak ve herhangi bir kurgu (*speculation*) ve aldatmaca olmaksızın ortaya koyması gerekir. Toplumsal yapı ve devlet, durmadan belirli bireylerin yaşam süreçlerinin sonucu olarak meydana gelmektedir; ama bu bireyler kendilerinin ya da başkalarının kafalarında canlandırdıkları bireyler değil, gerçek bireyler, yani etkide bulunan maddi üretim yapan, dolayısıyla belirli maddi ve kendi iradelerinden bağımsız sınırlılıklar, verili temeller ve koşullar altında faaliyet gösteren bireylerdir.¹⁴

Fikirlerin, anlayışların, ve bilincin üretimi, her şeyden önce doğrudan doğruya insanların maddi faaliyetine ve kar-

¹² [Elyazmasında çizili pasaj:] belirli üretim ilişkileri içindeki

¹³ [Elyazmasında çizili pasaj:] sadece gerçek verilerle yetinen

¹⁴ [Elyazmasında çizili pasaj:] Bu bireylerin zihinlerindeki fikirler, ge-

dolayısıyla
sıhhi maddi ilişkilerine (Verkehr), gerçek yaşamın diline bağlıdır. İnsanların anlayışları, düşünceleri karşılıklı zihinsel ilişkileri (geistige Verkehr), bu noktada onların maddi davranışlarının dolaysız ürünü olarak ortaya çıkar. Bir halkın siyasal dilinde, yasalarının, ahlakının, dininin, metafizikinin vb. dilinde ifadesini bulan zihinsel üretim için de aynı şey geçerlidir. Sahip oldukları anlayışları fikirleri, vb. üreticiler insanlarının kendileridir,¹⁵ ama bu insanlar sahip oldukları üretici güçlerin belirli düzeydeki gelişmişliği ve bu gelişkinlik düzeyine tekabül eden ve edilecekleri en geniş biçimlere varmaya kadar karşılıklı ilişkilerinin (Verkehr) koşullandırdığı gerçek faal insanlardır. Bilinç hiçbir zaman bilinçli varlıktan (das bewusste Sein) başka bir şey olamaz ve insanların varlığı, onların gerçek yaşam süreçleridir. İnsanlar ve sahip oldukları ilişkiler tüm ideolojilerinde sanki ~~birer birer~~ *obscura* 'daymış* gibi başaşağı çevrilmiş bir biçimde görülüyorsa, nesnelere gözün ağtabakası üzerinde ters durmalarının onların dolaysız fiziksel yaşam süreçlerinin yansımaları olması gibi, bu olgu da, insanların tarihsel yaşam süreçlerine aynı şeyin olmasından ileri gelmektedir.

canen
Gökten yeryüzüne inen Alman felsefesinin tam tersine, burada, yerden gökyüzüne çıkılır. Başka deyişle, etten ve kemikten insanlara varmak için, ne insanların söylediklerinden, imgelerinden, kavradıklarından ve ne de anlatıldığı, düşünüldüğü, imgelediği ve kavrandığı biçimiyle insandan yola çıkılır: gerçek faal insanlardan yola çıkılır ve bu yaşam

rek onların doğa ile olan ilişkileri hakkındaki, gerek kendi aralarındaki ilişkileri hakkındaki, gerekse kendi öz doğaları hakkındaki fikirlerdir. Şurası besbellidir ki, bütün bu durumların hepsinde, bu fikirler onların gerçek ilişkilerinin, gerçek eylemlerinin üretimlerinin, karşılıklı ilişkilerinin (Verkehr), siyasal ve toplumsal örgütlülüklerinin —ister gerçek olsun, ister hayali— bilinçli ifadesidirler. Bunun tersi bir varsayımı ileri sürmek, ancak maddi olarak koşullandırılmış gerçek bireylerin tını dışında daha başka bir tını, özel bir tını varsaymakla mümkündür. Eğer bu bireylerin gerçek yaşam koşullarının bilinçli ifadesi hayal ürünü ise, eğer kendi kafalarında gerçeği başaşağı ediyorsa, bu olay da gene onların sınırlı faaliyet biçimlerinin ve bundan doğan sınırlı toplumsal ilişkilerinin bir sonucudur.

¹⁵ [Elyazmasında çizili pasaj:] daha kesin söylemek gerekirse, maddi yaşamlarının üretim tarzı ile, karşılıklı maddi ilişkileri ile ve toplumsal ve siyasal yapı içinde onun daha sonraki gelişmesi ile koşullandırılan insanlardır.

* Karanlık oda. —ç.

sürecinin ideolojik yansı ve yankılarının gelişmesi de, insanların bu gerçek yaşam süreçlerinden hareketle ortaya konulabilir. Ve hatta insan beyninin olağanüstü hayalleri (Nebelbildungen) bile deneysel olarak saptanabilen ve maddi temellere dayanan, insanların yaşam süreçlerinin zorunlu yüceltmeleridir. Bu bakımdan ahlak, din, metafizik ve ideolojinin tümü geri kalan kısmı ve bunlara tekabül eden bilinç biçimleri, ortak özerk görüşmelerini yitirirler. Bunların tarihi yoktur, gelişmeleri yoktur; tersine, maddi üretimlerini ve karşılıklı maddi ilişkilerini (Verkehr) geliştiren insanlar, kendilerine özgü olan bu gerçek ile birlikte hem düşüncelerini, hem de düşüncelerinin ürünlerini değiştirirler. Yaşamı belirleyen bilinç değil, yaşamı belirleyen yaşamdır. Birinci durumda, sanki canlı bir bireymiş gibi bilinçten yola çıkılmaktadır; gerçek yaşama tekabül eden ikinci durumda ise, gerçek yaşayan bireyin kendisinden yola çıkılır ve bilinç de o bireyin bilinci olarak bakılır.¹⁶

Bu bakış tarzı, öncüllerden yoksun değildir. Bu tarz gerçek öncüllerden yola çıkar ve onları bir an için bile olsa terkmez. Bu öncüller insanlardır, ama herhangi bir düşünsel yalıtılmışlık ve değişmezlik içindeki değil, belirli koşullar altındaki gerçek, ampirik olarak gözlemlenebilir gelişme süreci içindeki insanlardır. Bu faal yaşam süreci bir kez ortaya kondu mu, tarih, kendileri daha da soyut olan ampiristlerinki gibi bir cansız olgular derlemesi olmaktan, ya da idealistlerinki gibi hayali öznelerin hayali eylemi olmaktan çıkar.

Demek ki, gerçek yaşamda, kurguculuğın bittiği yerde pozitif bilim: insanların pratik faaliyetlerinin gösterdikleri pratik gelişme süreçlerinin ortaya konuluşu başlar. Bilinç konusundaki boş sözler biter, onların yerini gerçek bilgi almaktadır. Gerçeğin kendisi ortaya konduğunda, özerk felsefe varlık ortamını yitirir. Onun yerini, olsa olsa insanların gösterdikleri tarihsel gelişmenin gözlemlenmesinden çıkartılabilecek en genel sonuçların bir sentezi alabilir. Bu soyutlamalar, gerçek tarihten kopartılarak kendi başlarına ele alındıklarında hiçbir değer taşımazlar. Olsa olsa tarihsel malzemenin daha kolay sınıflandırılmasını, ayrı ayrı

¹⁶ [Elyazmasında ilk biçim:] pratik eylemde bulunan o bireyin bilinci olarak bakılır.

tabakalarının sıralanışını göstermeye yarar. Ama hiçbir biçimde, felsefenin yaptığı gibi, tarihsel çağları güzelce düzenlemeyi sağlayabilecek bir reçete, bir şema veremezler. Tersine, güçlük, ancak bu materyal, ister tamamlanmış bir çağ sözkonusu olsun, ister içinde bulunulan zaman olsun, incelemeye,¹⁷ sınıflandırmaya ve onu gerçek bir biçimde ortaya koymaya konulduğu zaman başlar. Bu güçlüklerin aşılması burada ele almamıza olanak bulunmayan ve ancak gerçek yaşam sürecinin ve her çağın bireylerinin faaliyetlerinin incelenmesiyle anlaşılabilir öncüllere bağlıdır. Biz, burada, ideoloji karşısında kullandığımız bu soyutlamaların birkaçını alıp, onları tarihsel örneklerle açıklayacağız.

[II]

[1. İNSANLARIN GERÇEK KURTULUŞUNUN KOŞULLARI*]

[1] ¹⁸Felsefeyi, tanrıbilimi, tözü ve bütün öteki boş şeyleri "öz-bilinç"e indirgemekle, "insanları" hiçbir zaman kölesi olmadıkları bu sözlerin egemenliğinden kurtarmakla "insan"ın "kurtuluşu" yolunda tek bir adım bile atılmıy olma-ya-çağın; gerçek dünyanın dışında ve gerçek araçları kullanmadan gerçek bir kurtuluşu gerçekleştirmenin mümkün olmadığını,¹⁹ buharlı makine ve *mulejenny*** olmadan köleliğin, tarımı iyileştirmeksizin serfliğin kaldırılamayacağını; daha genel olarak, insanlar, yeterli nicelik ve nitelikte yiye-

¹⁷ [Elyazmasında çizili pasaj:] bu ayrı ayrı tabakaların birbirleri arasındaki, gerçek, pratik bağları araştırmaya..

¹⁸ [Elyazmasında çizili pasaj:] [...Kutsal A] ile'de, bu aziz filozof ve tanrıbilimcilerin, mutlak tin üzerine birkaç yavan şey yazarak güya "bireylerin özerksizliğini" yaratmış oldukları fikri tekrar tekrar çürütülmüştü. Sanki "birey", yani her insan varlığı, —bu felsefe takintılarına "bireyin özerksizliği" gereğince değil de toplumsal durumun zavallılığı yüzünden varan— kurgucu (*speculation*) birkaç küçük-esnafın, "Birey"e, derhal ve duraksamadan "mutlak Tin içinde" erime emrini vererek bu saçmalıkları anlatmaları üzerine hemen "özerk olmaktan çıkıyordu", gerçekten "mutlak Tin içinde" eriyordu!

* Bu bölüm, *İdeoloji*'nin daha önceki baskılarında yer almamaktadır. Çok tahririne uğradığı için, okunması ve dolayısıyla anlaşılması güçtür. —Ed.

** İlk otomatik iplik makinesi. —ç.

cek, içecek, barınak ve giyecek tedarik edecek durumda olmadıkları sürece, onları kurtarmanın mümkün olmadığını, bilgiç filozoflarımıza anlatmak zahmetine²⁰ girmeyeceğiz. "Kurtuluş", zihinsel değil, tarihsel bir işittir, ve bu tarihsel koşullar, sanayi, ticaretin [tarımın, karşılıklı ilişkinin (*Verkehr*) durumu] tarafından gerçekleştirilir [...] [2] sonra farklı gelişme aşamalarına göre, şu saçmalıklara [meydan verirler**]: töz, özne, öz-bilinç ve katıksız eleştiri, tıpkı dinsel ve tanrıbilimsel saçmalıklar gibi, bunları da yeteri kadar geliştirildikleri zaman bir yana atarlar.²¹ Ancak önemsiz bir tarihsel gelişmenin meydana geldiği Almanya gibi bir ülkede bu fikir gelişmeleri, bu idealize edilmiş etkisiz ıvr zavırlar, doğal olarak mevcut olmayan tarihsel gelişmelerin yerini alır, yer edinir ve onlarla savaşmak gerekir.²² Ama bu yerel önemde bir savaştır.²³

¹⁹ [Marx'ın kenar notu:] Felsefi kurtuluş ve gerçek kurtuluş. İnsan. Birtek. Birey. Jeolojik, hidrografik, vb. koşullar. İnsan bedeni. Gereksinme ve emek.

²⁰ [Marx'ın kenar notu:] Feuerbach.

²¹ [Marx'ın kenar notu:] Boş sözler ve gerçek hareket.

²² [Marx'ın kenar notu:] Sözlerin Almanya için önemi.

²³ [Marx'ın kenar notu:] Dil, gerçeğin dilidir.

[Elyazmasında ilk biçim:] Bu, genel tarihsel önemi olmayan ama sadece yerel önemi olan bir mücadeledir, insan yığınlarına, uygarlığın barbarlığa karşı mücadelesinden daha fazla sonuç getirmeyen bir mücadeledir.

[Elyazmasında çizili pasaj:] Aziz Bruno, bize, "Ludwig Feuerbach'ın bir karakteristiğini", yani *Norddeutsche Blätter*'de daha önce yayınlanmış olan bir makalenin yeniden gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş bir şeklini sunuyor. Feuerbach, bauerci "öz bilinç"i, daha göze çarpıcı hale getirmek amacıyla, bir "Töz" şövalyesi olarak betimleniyor. Zaten bu genel bir şeydir: bir süreden beri Feuerbach, her şey ve herkes hakkında, onların "Töz" olduklarını söylemekle yetiniyor. Feuerbach'ın bu tözleştirilmesi (*transsubstantiation*) sırasında, bizim azizimiz, bir hamlede, Feuerbach'ın Leibniz ve Bayle üzerine yazılarından, *Hristiyanlığın Özü*'ne geçiyor (ve Feuerbach'ın *Hallische Jahrbücher*'de yayınlanan "olgucu felsefeye karşı makalesini" atıyor). Bu "dalgalık" pek de "uygun bir yerde" yapılıyordu. Feuerbach, orada, tam da, "Töz"ün pozitif temsilcilerinin önünde, Aziz Bruno'nun hâlâ günahsız gebelik üzerine [kurgular kurmakla] uğraştığı bir çağda, "öz bilinç"in bütün bilgeliliğini gözler önüne seriyordu. (Bkz: *Alman İdeolojisi*, Paris 1968, Editions Sociales, s. 115 ve 116.)

* Bu kısım elyazmasında harap olmuş. —Ed.

** Editions Sociales tarafından eklenmiştir. —ç.

[2. FEUERBACH'IN SEZGİSEL VE TUTARSIZ MATERYALİZMİNİN ELEŞTİRİSİ]

[...]* [8] gerçekte ve *pratik* materyalist için, yani *komünist* için sorun, mevcut dünyayı köklü bir biçimde dönüştürmek (*revolutionieren*), varolan duruma pratik olarak saldırarak ve onu değiştirmektir.²⁴ Feuerbach'da kimi zaman bu cinsten görüşler bulunsa da, bunlar, hiçbir zaman kopuk kopuk sanılardan öteye gitmezler, ve bunların onun genel bakış tarzı üzerinde çok az etkisi vardır ve o nedenle biz, burada, bunları gelişmeye elverişli tohumlardan başka bir şey olarak görmüyoruz. Feuerbach'da duyumsal (*Sinnliche*) dünya "kavramı",²⁵ bir yandan bu dünyanın basit sezgisialle (*Anschauung*) öte yandan da basit algısıyla (*Empfindung*) sınırlı kalır, "gerçek tarihsel insan" diyeceğine "İnsan" der. "İnsan" dediği, gerçekte "Alman"dır. Birinci durumda, duyumsal dünyanın *sezgisinde*, zorunlu olarak, kendi bilinciyle ve kendi duygusuyla çelişen, kendisinin önceden varsaydığı duyumsal dünyanın bütün parçalarının, özellikle insanın ve doğanın uyumunu bozan şeylere toslar. Bunları safdışı etmek için, ikili bir görüş tarzına sığınmak zorunda kalır, yalnızca "besbelli olanı" algılayan dünyevi bir görüş tarzı ile, şeylerin "gerçek özü"nü algılayan daha yüksek, felsefi bir görüş tarzı arasında salınır.²⁶ Çevresindeki duyumsal dünyanın nasıl sonsuzluktan bu yana hiç değişmeden kalan bir şey olmayıp, sanayi ve toplumun durumunun ürünü, hem de tarihsel anlamda ürünü olduğunu, her biri kendinden önceki kuşağın omuzları üzerinde yükselen, onun sanayiini, ve karşılıklı ilişkisini yetkinleştiren, ve gereksinmelerdeki değişikliklere uygun olarak toplumsal düzenini değiştiren bir dizi kuşağın faaliyetinin sonucu olduğunu²⁷ görmez. Feuer-

²⁴ [Marx'ın kenar notu:] Feuerbach.

²⁵ [Elyazmasında ilk biçim:] teorik "anlayış".

²⁶ [Engels'in kenar notu:] N. B. Feuerbach'ın yanlış, besbelli olanı, duyumsal görünümü duyumsal olguların daha derin araştırılmasıyla saptanan duyumsal gerçekliğe tabi kılması değil, son tahlilde, duyumsal dünyayı, ona filozofun "gözleri"yle, yani filozof "gözlükleri"yle bakmadan ele almasıdır.

²⁷ [Elyazmasında ilk biçim:] her tarihsel çağda bir dizi kuşağın eyleminin sonucu olduğunu

* Marx tarafından numaralanan 3, 4, 5, 6, ve 7. sayfalar eksik. —Ed.

bach, en basit "duyumlu kesinlik" nesnelere bile ancak toplumsal gelişme, sınai ve ticari ilişkiler (*Verkehr*) sayesinde edinmiştir. Herkes bilir ki, kiraz ağacı, hemen bütün meyve ağaçları gibi, yalnızca birkaç yüzyıl önce *ticaret* yoluyla bizim enlemimize nakledilmiş ve [9] belirli bir toplumun, belirli bir çağdaki bu eylemi sayesinde ki, kiraz ağacı Feuerbach için "duyumsal kesinlik" haline gelmiştir.²⁸

Kaldı ki, şeyleri gerçekten oldukları gibi ve gerçekten cereyan ettikleri gibi gören bu anlayışta, her derin felsefi sorun, biraz ilerde daha açık görüleceği gibi, çok basitçe ampirik bir olgu haline geliverir. Örneğin "töz" ve "öz-bilinç" konusundaki bütün o "sınırsız yücelikteki yapıtlar"¹⁰ kaynaklık etmiş insan-doğa ilişkisi (hatta Bruno'nun sözünü ettiği (s. 110)¹¹ "doğa ile tarih arasındaki karşıtlıklar" — sanki bu ikisi birbirlerinden ayrı "şeyler"miş gibi, sanki insan her zaman bir tarihsel doğa ve bir doğa tarihi ile karşı karşıya değilmiş gibi—) konusundaki bu önemli sorun, şu pek ünlü "insan-doğa birliği"nin, tıpkı insanların doğa ile "savaşı" gibi, sanayide hep ve sanayi gelişmişlik düzeyine bağlı olarak ve üretici güçlerini o düzeye tekabül eden bir temel üzerinde geliştirdikleri noktaya dek her çağda farklı biçimlerde varolageldiği anlaşıldığında, kendiliğinden ortadan kalkar. Sanayi ve ticaret, yaşamsal gereksinmelerin üretimi ve değişimi, dağıtımını değişik toplumsal sınıfların yapısını belirledikleri gibi, yürütülüş tarzlarına göre kendileri de, bunlar tarafından belirlenirler — ve o nedenledir ki, Feuerbach, örneğin Manchester'da yüzyıl önce yalnızca çıkırıların ve dokuma tezgâhlarının olduğu yerde fabrikalar ve makineler görüyor, ve Roma köyünde, Augustus zamanında yalnızca Romalı kapitalistlerin bağ-bahçelerini ve villalarını bulacağı yerde, ancak otlaklar ve bataklıklar buluyor.²⁹ Feuerbach, doğa bilimi anlayışından özellikle söz ediyor, ancak fizikçinin ve kimyacıların görebileceği gizlere değiniyor; ama ticaret ve sanayi olmasaydı doğa biliminin hali nice olurdu? Hatta, bu "katıksız" doğa bilimine amacını gösteren ve ona materyalini sağlayan ticaret ve sanayi, insanların maddi faaliyetleri değil midir? Ve insanların kesintisiz bu faaliyeti,

²⁸ [Marx'ın kenar notu:] Feuerbach.

²⁹ [Marx'ın kenar notu:] Feuerbach.

bu işi, bu maddi şeylerin yaratılması, bir sözcükle bu üretim, günümüzde olduğu biçimiyle bütün duyumsal dünyanın temelidir, şundan da belli ki, eğer bunlar kesintiye uğratılırsa, bu kesinti bir yıl için bile olsa, Feuerbach, yalnızca, doğal âlemde muazzam bir değişiklik bulmakla kalmayacak, bütün insanlık âleminin kaybindan olduğu kadar kendi seyretme yetisinin kaybindan, hatta bizzat kendi varlığının kaybindan da pek çabuk yakınacaktı. Elbette, dış doğanın önceliği bu yüzden geçerliğinden bir şey yitirmez ve bütün bunlar, doğaldır ki, *generatio aequivoca** yoluyla üretilmiş olan ilk insanlara uygulanamazlar; ama bu ayrımın, ancak, insan doğadan ayrı bir şey olarak kabul edildiği takdirde anlamı vardır. Zaten insanların tarihinden önce gelen bu doğa, hiç de Feuerbach'ın içinde yaşadığı doğa değildir; bu doğa, zamanımızda, belki de yakın zamanda oluşmuş olan Avusturyaya atollerinden başka hiçbir yerde mevcut değildir. Dolayısıyla Feuerbach için de mevcut değildir.

İtiraf edelim ki, Feuerbach'ın, [10] "katsız" materyalistlere göre, insanın da bir "duyumsal nesne" olduğunu fark etmek gibi büyük bir üstünlüğü vardır; ama burada da yine teori alanında kalıp, insanları verili toplumsal bağlamları içinde, mevcut yaşam koşulları içinde ele alamadığından ötürü, insanı "duyumsal faaliyet" olarak değil de, yalnızca "duyumsal nesne" olarak ele alıyor olması bir yana, gerçekten varolan faaliyet balindeki insanlara da hiçbir zaman vermiyor. "insan" kavramını nesnel olarak ele alıyor ve bu insanı duyumsal olarak ele alıyor. İnsan ile insan arasında aykırılık ve düşüklük dışında başka bir "insan ilişkisi" bulunmuyor, üstelik ona da idealizm ediyor.³⁰ Güncel yaşamın koşullarının eleştirisini yapmıyor. Bu yüzden, duyumsal dünyayı, onu meydana getiren bireylerin canlı duyumsal faaliyetinin toplamları olarak kavramaya erişemiyor; ve sözelimi sağlıklı insanlar yerine bir açlar, sıracalılar, bitkinler, veremliler sürüsü görünce, "yüksek sezgi"ye ve "türlerin" düşünsel "ödeşmesi"ne sığınmak zorunda kalıyor; bu yüzden de, komünist materyalistin sanayide olsun, toplumsal yapıda olsun köklü bir dönüşümünün hem zorunluluğunu, hem de koşulunu gördüğü yerde,

³⁰ [Marx'ın kenar notu:] Feuerbach].

* Kendiliğinden üreme. —ç.

idealizme düşüyor.³¹

Feuerbach materyalist olduğu zaman tarihten uzak duruyor, ve tarihi hesaba kattığı zaman da materyalist olmaktan çıkıyor. Feuerbach'da tarih ve materyalizm birbirlerinden tamamen ayrı şeylerdir, zaten bu da daha önce söylediklerimizden anlaşılmaktadır.³²

[3. BAŞLANGIÇTAKİ TARİHSEL İLİŞKİLER
YA DA TOPLUMSAL FAALİYETİN ESAS YÖNLERİ:
GECİM ARAÇLARININ ÜRETİMİ, YENİ GEREKSİNİMLERİN
ÜRETİMİ, İNSANLARIN ÜREMESİ (AİLE), TOPLUMSAL
İLETİŞİM, BİLİNÇ]

[11] Her türlü öncülenden yoksun Almanlar söz konusu olduğundan, her türlü insan varlığının, dolayısıyla her türlü tarihin³³ ilk öncülünden, yani insanın "tarihi yapabilmek"³⁴ için yaşamlarını sürdürebilecek durumda olmaları gerektiği öncülünden ise başlamak zorundayız. Ama yaşam için her şeyden önce içmek, yemek, barınmak, giyinmek ve daha bazı başka şeyler gerekir. Demek ki, ilk tarihsel eylem, bu gereksinimleri karşılayacak araçların üretimi, maddi yaşamın benciliğinin üretimidir, ve bu, binlerce yıl önce olduğu gibi, bugün de salt insanlar yaşamlarını sürdürebilsinler diye günbegün, saatbesaat yerine getirilmesi gereken tarihsel bir eylem, bütün tarihin temel bir koşuludur. Duyumsallık, Aziz Bruno'da^[12] olduğu gibi, bir sopaya, bu en düşük asgariye indirildiği zaman bile, bu sopayı üretme eylemini varsayar. Demek ki, bütün tarih anlayışında, başta gelen şey, bu temel olguyu, bütün önemi içinde, ve bütün genişliği içinde gözlemlemek ve onun hakkını vermektir. Herkes bilir ki, Almanlar, bunu hiç bir zaman yapmadılar; tarihi hiçbir zaman dünyevi bir temele oturtamadılar ve bu yüz-

³¹ [Marx'ın kenar notu:] Feuerbach.

³² [Elyazmasında çizili pasaj:] Eğer, gene de, burada tarihi biraz daha yakından inceliyorsak, bu Almanların "tarih" ve "tarihsel" sözlerini işittikleri zaman özellikle gerçeklikten başka akla gelebilecek her şeyi tasarlamak gibi bir alışkanlıkları olmasından ötürüdür. Ve Aziz Bruno, "kutsal belagat- ta ustalaşmış bu vaiz" bu alışkanlığın parlak bir örneğini verir bize.

³³ [Marx'ın kenar notu:] Tarih

³⁴ [Marx'ın kenar notu:] Hegel. [13] Jeolojik, hidrografik vb. koşullar. İnsan bedeni. Gereksinme, emek.

den de hiçbir zaman bir tarihçileri olmadı. Her ne kadar Fransızlar ve İngilizler bu olgunun tarih denilen şeyle bağlantısını, özellikle siyasal ideoloji içinde hapsedilmiş kaldıkları ölçüde, ancak en dar bir açıdan gördüyseler de, bunların sivil toplumun (*bürgerlichen Gesellschaft*), ticaretin ve sanayiin tarihini ilkönce yazarak tarihe maddi bir temel kazandırmak için ilk denemelerde bulunmalarına engel olmadı.

İkinci nokta [12] şudur ki, ilk gereksinmenin kendisi bir kez sağlandığında, sağlama eylemi ve bu sağlama işinden kazanılmış olan alet, yeni gereksinmeler yaratır ve bu yeni gereksinmelerin yaratılması ilk tarihsel eylemdir. Pozitif malzeme sıkıntısı içine düştüklerinde ve ne dinbilimsel, ne de siyasal ya da edebî saçmalıklara katkıda bulunamadıklarında, bunun tarih değil de "tarih-öncesi" olduğunu iddia eden Almanların, tarih konusundaki büyük bilgeliklerinin nemenem bir şey olduğu bu noktada hemen açığa çıkarılır; zaten —her ne kadar tarih konusundaki kurgularında bu tarih-öncesinin kendilerini "çıplak olgular"dan koruduğunu, aynı zamanda da, bu "tarih-öncesi"nde binlerce hipotez yaratıp binlercesini de çürütebileceklerini düşündüklerinden, bu "tarih-öncesi"ne özel bir gayretle sarılıyorlarsa da— bu "tarih-öncesi" saçmalığından tarihin kendisine nasıl geçildiğini de açıklamıyorlar.

Burada, tarihsel gelişmenin içine daha baştan dahil olan bir üçüncü ilişki de vardır: her gün kendi yaşamlarını yaratan yeni insanlar, başka insanlar yaratmaya, kendi kendilerini yeniden üretmeye koyulurlar: bu kadınla erkek arasındaki, ana babalarla çocuklar arasındaki ilişkidir; bu ailedir. Başlangıçta tek toplumsal ilişki olan bu aile, zamanla, artan gereksinmeler yeni toplumsal ilişkiler doğurduğu ve nüfusun artması yeni gereksinmeler yarattığı zaman (Almanya'dan başka her yerde) ast bir ilişki haline gelir; bu bakımdan, bu aile konusunu, Almanya'da yapılması âdet olduğu üzere "aile kavramı"na göre değil de, mevcut ampirik olaylara göre incelemeli ve geliştirmelidir. Üstelik, toplumsal faaliyetin bu üç yönünü üç farklı aşama olarak anlamamak, yalnızca toplumsal faaliyetin üç farklı yönü olarak anlamak gerekir, ya da Almanlar için daha açık bir dil kullanmak gerekirse, tarihin başından beri ve ilk insanlardan buyana birarada birlik-

te mevcut olmuş ve bugün de hâlâ tarih içinde kendini gösteren üç "uğrak" ("*Moment*") olarak anlamak gerekir.

Yaşamı üretmek, işle kendi öz yaşamını olduğu kadar, döl vererek başkasının yaşamını üretmek, demek ki, artık bize çifte bir [13] ilişki olarak görünür, bir yandan bir doğal ilişki olarak, öte yandan da bir toplumsal ilişki olarak — şu anlamda toplumsal ki, bununla, birçok bireyin, hangi koşullarda, ne tarzda ve ne amaçla olduğu önemli olmayan elbirliği anlaşılır. Bundan çıkan sonuca göre: bir üretim tarzı ya da belirli bir sanayi aşaması, sürekli olarak bir elbirliği tarzına veya belirli bir toplumsal aşamaya bağlıdır; ve bu elbirliği tarzının kendisi bir "üretici güçtür"; gene bundan çıkan sonuca göre: insanlar, alışılabilecek üretici güçler toplama toplumsal durumu belirler ve dolayısıyla insanlık tarihinin, sanayi ve değişim (mücadele) tarihi ile kesintisiz bağlantısı içinde incelenmesi ve ele alınması gerekir. Ama gene aynı derecede açıktır ki, Almanya da böyle bir tarih yazmak olanaklı değildir, çünkü, bunu yapabilmek için Almanlarda eksik olan yalnızca onu kavrama yetisi ve materyal değil, aynı zamanda "duyumsal kesinlik"tir, zira Ren nehrinin öte yanında bu gibi şeyler yaşanmaz, çünkü oralarda tarih artık durmuştur. Demek ki, insanlar arasında, gereksinmelerin ve üretim tarzının koşullandığı ve bizzat insanlar kadar eski bir maddî bağlar sistemini varlığı daha baştan bellidir — öyle bir bağlar sistemi ki, durmaksızın yeni biçimler alır ve insanları gitgide biraraya toplayan herhangi bir siyasal ya da dinsel saymahlı henüz mevcut olmadan da bir "tarih" sunar.

Ve ancak şimdi, ta başlangıçtaki tarihsel ilişkilerin dört uğrağını, dört yönünü inceledikten sonradır ki, insanın "bilinc"i de olduğunu görürüz.³⁵ Ama, öyle de olsa, bu daha baştan "katıksız" bilinc değil. "TİN" daha baştan [14] burada kendisini titreyiş halindeki hava tabakaları, sesler, kısaçası dil biçiminde gösteren bir maddeye "yakalanmış" olmaktan muzdariptir. Dil, bilince kadar eskidir, — dil, öteki insanlar için de varolan, ve o halde benim için de varolan

³⁵ [Marx'ın kenar notu:] İnsanların bir tarihi vardır, çünkü insanlar yaşamlarını üretmek zorundadırlar ve bunu fiilen, belirli bir tarzda yapmak zorundadırlar: bu onların fiziksel örgütlenişleri ve aynı zamanda bilinçleri tarafından belirlenir.

ilk pratik gerçek bilincidir ve, tıpkı bilinç gibi dil de, ancak, diğer insanlarla karşılıklı ilişki (Verkehr) kurma gereksinmesiyle zorunluluğuyla ortaya çıkar.³⁶ Bir ilişkinin mevcut olduğu yerde, o ilişki benim için de mevcuttur, hayvan hiçbir şeyle "ilişki içinde değildir", kısaca hiçbir ilişki bilmez. Hayvanın öteki hayvanlarla olan ilişkisi kendisi açısından bir ilişki değildir. Bilinç demek ki daha baştan toplumsal bir üründür ve insanlar mevcut oldukları sürece böyle kalır. Elbette ki, bilinç, herşeyden önce, yalnızca en yakın duyumsal çevrenin bilincidir, ve bilinçlenmekte olan bireyin, kendisi dışında yer alan öteki şeyler ve öteki kişiler ile olan sınırlı bağlantısının bilincidir; bilinç, aynı zamanda, insanların karşısına önceleri baştan aşağı yabancı, mutlak güçlü ve karşı çıkılmaz bir güç olarak dikilen, insanların kendisine karşı düpedüz hayvanca bir davranış içinde buldukları ve insanları da hayvanları ürküttüğü kadar ürküten bir doğa bilincidir; o halde salt hayvansal bir doğa bilinci (doğa dini)^{36a} —ve, öte yandan, çevresindeki bireylerle ilişki kurmak zorunluluğunun bilinci toplum halinde yaşamakta olduğu bilincinin başlangıcıdır. Bu başlangıç, hayvansaldır, basit bir sürü bilincidir, ve burada, insan, koyundan, yalnızca bilincin içgüdünün yerini alması olgusuyla ya da içgüdüsünün bilinçli bir içgüdü olması olgusuyla ayırılır. Bu sürüçül, ya da kabilesel bilinç, üretkenliğin artmasıyla, gereksinmelerin çoğalmasıyla ve daha önceki iki unsurun temeli olan nüfusun çoğalmasıyla orantılı olarak gelişir ve yetkinleşir. [15] İlkel durumunda cinse ilişkin eylem içindeki işbölümünden başka bir şey olmayan işbölümü, böylece gelişir ve ardından (örneğin bedensel güç gibi) doğal durumlar yüzünden, gereksinmeler, raslantılar vb. yüzünden kendiliğinden ya da "doğal olarak" işbölümü haline gelir.³⁷ İşbölümü, an-

³⁶ [Elyazmasında çizili tümce:] Benim bilincim beni çevreleyen şey ile ilişkimdir.

^{36a} Hemen görülür ki, bu doğa dinini, ya da doğaya karşı bu belirli davranış biçimini belirleyen toplum biçimidir ve *vice versa*.* Her yerde olduğu gibi, burada da, insanın ve doğanın özdeşliği, insanların doğa karşısındaki sınırlı davranışlarının kendi aralarındaki sınırlı davranışlarını belirlemesi biçiminde, ve kendi aralarındaki sınırlı davranışlarının da, onların doğa ile olan sınırlı ilişkilerini belirlemesi biçiminde kendini gösterir, çünkü doğa, tarih tarafından henüz pek az değişikliğe uğratılmıştır.

* Ve bunun tersi. —ç.

cak maddi ve zihinsel bir işbölümü meydana geldiği andan itibaren gerçekten işbölümü halini alır.³⁸ Bu andan itibaren, bilincin mevcut pratiğin bilincinden başka bir şey olduğunu, gerçek bir şeyi temsil etmeksizin bir şeyi gerçek olarak temsil ettiği gerçeğinden söz edebiliriz. Bu andan itibaren, bilinç, dünyadan kurtulma ve "salt" teorisinin, tanrıbilimin, felsefenin, ahlakın vb. oluşmasına geçme durumundadır. Ama bu teori, bu tanrıbilim, bu felsefe, bu ahlak vb. bile, mevcut ilişkilerle çelişki haline girdiklerinde, bu, ancak, mevcut toplumsal ilişkilerin mevcut üretici güçlerle çelişki haline gelmiş olmasından ileri gelebilmektedir; zaten, belirli bir ulusal ilişkiler çemberinde, bu durum, çelişkinin bu ulusal alanın içinde değil, ama bu ulusal bilinç ile öteki ulusların pratiği arasında, yani bir ulusun ulusal bilinci ile evrensel bilinci arasında³⁹ (halen Almanya'da olduğu gibi) meydana gelmesinden olabilir, ancak ve o halde, bu ulus için, bu çelişki, ancak ulusal bilincin bağrında bir çelişki gibi açıkça kendini gösterdiğinden, savaşım, bu ulusal pislikle sınırlanmış görünür, elbette ki, bu ulus kokuşmanın ta kendisi olduğu için böyle görünür. [16] Üstelik, bilincin tek başına ne yaptığı o kadar önemli değildir; bütün bu çürüme, bize ancak şu sonucu verir: şu üç uğrak, üretici güç, toplumsal durum ve bilinç, birbirleriyle çelişkiye düşebilirler ve düşmek zorundadırlar, çünkü işbölümü sayesinde, faaliyet ile maddi faaliyetin,⁴⁰ keyif çatma ile çalışmanın, üretim ile tüketimin farklı farklı bireylerin payına düşme olasılığı, hatta olgusu ortaya çıkar ve bunların birbirleriyle çelişkiye düşmemelerinin tek yolu, bizzat işbölümünün kendisinin tekrar kaldırılmasıdır. Ayrıca besbelli ki, "hayaletler", "ayaktakımı", "en yüce varlık", "kavram", "kuşular"^[14] tekil bireyle sınırlı idealist, tinsel ifadeler, anlayışlardır, yaşamın üretilme tarzının ve ona bağlı karşılıklı ilişki biçiminin (Verkehrsform) içinde hareket ettikleri çok ampirik kısıtlılıklar ve sınırlılıklar anlayışın-

³⁷ [Marx'ın elyazmasında çizili kenar notu:] İnsanlar, bilinci, gerçek tarihsel gelişme çerçevesi içinde geliştirirler.

³⁸ [Marx'ın kenar notu:] İdeologların ilk biçimi, din adamları, zandır.

³⁹ [Marx'ın kenar notu:] Din. Almanlar ve bu biçimi ile ideoloji.

⁴⁰ [Elyazmasında çizili pasaj:] eylem ve düşünce, yani düşüncesiz eylem ve eylemsiz düşünce.

dan başka bir şey değildir.⁴¹

4. TOPLUMSAL İŞBÖLÜMÜ VE SONUÇLARI: ÖZEL MÜLKİYET, DEVLET, TOPLUMSAL FAALİYETİN "YABANCILAŞMA"SI]

Bütün bu çelişkileri içinde taşıyan ve kendisi de aile içindeki doğal işbölümünde ve toplumun ayrı ayrı ve birbirine karşıt ailelere ayrılışında yatan bu işbölümü, aynı zamanda, işin ve ürünlerinin *üleştirilmesini*, aslında nicelik bakımından olduğu kadar, nitelik bakımından da *eşit olmayan dağılımını* içerir; şu halde, ilk biçimi, tohumu, kadının ve çocukların erkeğin kölesi oldukları aile içinde bulunan mülkiyeti [17] içerir. Aile içindeki, elbet henüz çok ilkel ve gizli olan kölelik ilk mülkiyettir ki, bu mülkiyet, ayrıca modern iktisatçıların tanımlamasına mükemmelen uymaktadır, bu tanımlamaya göre *mülkiyet, başkasının işgücünden serbestçe yararlanma yetkisidir*. Kaldı ki, işbölümü ve özel mülkiyet özdeş deyimlerdir — birincisinde faaliyete göre anlatılan şey, ikincisinde bu faaliyetin ürününe göre dile getirilmektedir.

İşbölümü, ayrıca, tek bireyin ya da tek bir ailenin çıkarı ile aralarında birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde bulunan bütün bireylerin kolektif çıkarı arasındaki çelişkiyi de içerir; kaldı ki, bu kolektif çıkar, "genel çıkar" olarak, yalnızca hayali olarak değil, her şeyden önce, işin aralarında bölüşüldüğü bireylerin karşılıklı bağımlılığı biçiminde gerçek olarak da mevcuttur.

İşte asıl bu çelişki, özel çıkar ile kolektif çıkar arasındaki çelişkidir ki, kolektif çıkarı, devlet sıfatıyla, bireyin ve topluluğun gerçek çıkarlarından ayrılmış bağımsız bir biçim almaya ve aynı zamanda her zaman her aile ve kabile yığılmasında mevcut olan, kan, dil, geniş bir ölçüde işbölümü bağları ve öteki çıkarlar gibi bağların somut temeli üzerinde, ama aldatıcı bir ortaklaşma görünümü almaya götürür; ve bu çıkarlar arasında, özellikle, daha o zamandan işbölümü tarafından koşullandırılan, bu cinsten bütün gruplaşmalar

⁴¹ [Elyazmasında çizili pasaj:] Mevcut ekonomik sınırların bu idealist ifadesi, yalnızca salt teorik bir şey değildir, pratik bilinçte de mevcuttur, yani özgür olan ve mevcut üretim tarzı ile çelişik hale gelen bilinç, yalnız dinleri ve felsefeleri oluşturmaz, devletleri de oluşturur.

inde farklılaşan sınıf çıkarlarını, içlerinden birinin ötekiler üzerinde egemen olduğu sınıfların çıkarlarını, daha ilerde geliştireceğimiz üzere, sınıf çıkarlarını buluyoruz. Bundan çıkan sonuç şudur: devlet içindeki bütün savaşım demokrasi, aristokrasi ve monarşi arasındaki savaşım, oy hakkı uğruna vb. savaşım, çeşitli sınıfların yürüttükleri gerçek savaşımın büründükleri aldatıcı biçimlerden başka bir şey değildir (her ne kadar bu konuda kendilerine *Fransız-Alman Yıllıkları*'nda,^[15] ve *Kutsal Aile*'de oldukça yol gösterildiyse de, Alman kuramcılarını bunu akıllarından bile geçirmemektelerdir); ve dahası, egemen olmak isteyen her sınıf, proletaryanın durumunda söz konusu olduğu gibi, kendi egemenliği bütün eski toplum biçiminin ve bizzat egemenliğin ortadan kalkması anlamına gelecek olsa bile, kendi çıkarını herkesin çıkarıymış gibi gösterebilmek için —ki ilk başta bunu yapmak zorundadır— siyasal iktidarı ele geçirmesi gerekir.

Bireyler yalnızca özel çıkarlarına baktıkları için —özel çıkarlar bireyler açısından, kendi kolektif çıkarlarıyla örtüşmez (aslında kolektif, kolektif yaşamın yanılısı biçimidir)— kolektif çıkar, onlara "yabancı" [18] olan, onlardan "bağımsız" olan ve kendisi de özelliği olan ve özel bir "genel" çıkar olan bir çıkar gibi görünmektedir, ya da bu bireyler, demokraside olduğu gibi, bu ikilik içinde hareket etmek zorundadırlar. Öte yandan kolektif ve kolektif sanılan çıkarlarla *gerçekte* durmadan çarpışan bu özel çıkarların *partideki* kavgası, aldatıcı "genel" çıkarın devlet biçimindeki *pratik* müdahalesini ve dizginlemesini zorunlu kılar.*

[17] Ve ensonu, işbölümünün bize derhal ilk örneğini sunduğu şey şudur: insanlar doğal toplum içinde buldukları sürece, şu halde, özel çıkar ile ortak çıkar arasında bölünme olduğu sürece, demek ki, faaliyet gönüllü olarak değil de doğanın gereği olarak bölündüğü sürece, insan kendi işine hükmedeceğine, insanın bu kendi eylemi, insan için kendisine karşı duran ve kendisini köleleştiren yabancı bir güç haline dönüşür. Gerçekten de, iş paylaşılmasına başlar başlamaz herkesin kendisine dayatılan onun dışına çıkamadığı, yalnızca kendine ait belirli bir faaliyet alanı olur; o kişi avcıdır, balıkçıdır ya da çobandır ya da eleştirici eleştirmendir,^[16]

* Son iki paragraf kenara Engels tarafından eklenmiştir. —Ed.

ve eğer geçim araçlarını yitirmek istemiyorsa bunu sürdürmek zorundadır — oysa herkesin bir başka işe meydan vermeyen bir faaliyet alanının içine hapsolmediği, herkesin hoşuna giden faaliyet halinde kendini geliştirebildiği komünist toplumda, toplum genel üretimi düzenler, bu da, benim için, bugün bu işi, yarın başka bir işi yapmak, canımın istediğince, hiçbir zaman avcı, balıkçı ya da eleştirici olmak durumunda kalmadan sabahleyin avlanmak, öğleden sonra balık tutmak, akşam hayvan yetiştiriciliği yapmak, yemekten sonra eleştiri yapmak olanağını yaratır. [18] Toplumsal faaliyetin bu şekilde sabitleşmesi, kendi ürünümüzün, bize hükmeden, bizim denetimimizden kaçan, beklentilerimize karşı koyan, hesaplarımızı boşa çıkaran maddi bir güç halinde bu toplaşması, zamanımıza kadarki tarihsel gelişmenin belli-başlı uğraklarından biridir.⁴² Toplumsal güç, yani işbölümünün koşullandırdığı çeşitli bireylerin elbirliğinden doğan on kat büyümüş üretici güç, bu bireylere biraraya gelmiş kendi öz güçleri gibi görünmez, çünkü bu elbirliğinin kendisi de, gönüllü değil, doğaldır; bu güç, bu bireylere, kendilerinin dışında yer alan, nereden geldiğini, nereye gittiğini bilmedikleri, bu yüzden de artık hükmedemedikleri, tersine, şimdi insanlığın iradesinden ve gidişinden bağımsız, bir dizi gelişim evrelerinden, aşamalarından geçen, insanlığın bu irade ve gidişini yöneten yabancı bir güç gibi görünür.* Yoksa, sözcülimi, mülkiyetin bir tarihi nasıl olabilirdi, nasıl değişik biçimler alabilirdi? Diyelim ki, toprak mülkiyeti ortaya çıkan koşullara göre, nasıl Fransa'da parçalı durumdan bazılarının elinde toplanmaya, İngiltere'de ise bazılarının elinde toplanmış bulunmaktan parçalanmış duruma (gerçekte bugün olduğu gibi) geçebilirdi? Ya da, gene nasıl oluyor da başka başka bireylerin ve başka başka ulusların ürünlerinin değişiminden başka bir anlamı olmayan ticaret, arz ve talep ilişkileriyle bütün dünyaya hükmediyor — o ilişki ki, bir İn-

⁴² [Elyazmasında çizili pasaj:] ve başlangıçta insanların kendilerince kurulan bir kurum olan, kısa zamanda topluma başlangıçtaki kurucularının hiç de istemedikleri, geri çıkmamacasına "öz-bilinç" ya da "Birtek"e dâlp gitmemiş herhangi bir kimse için somut olarak görülebilir özel bir gidiş veren mülkiyet içindeki

* Bu pasajın kenarına Marx, bu paragraftan hemen sonra gelen 5. kesim ilk iki paragrafını eklemiştir. —Ed.

giliz iktisatçısına göre yeryüzü üzerinde ilkçağdan kalma bir ahnyazısı gibi asılı durur, ve görülmez bir elle insanlar arasında mutluluğu ve mutsuzluğu dağıtır, imparatorluklar kurar, [19] imparatorluklar yıkar, halkları var eder, halkları yok eder— oysa bu temel, özel mülkiyetin, üretimin komünistçe düzenlenmesiyle (yani insanın kendi ürününe karşı yabancı tutumunun ortadan kalkmasıyla) arz ve talep ilişkisinin gücü hiçe iner ve insanlar, değişimi, üretimi ve karşılıklı ilişki tarzlarını (*gegenseitigen Verhaltens*) yeniden kendi denetimleri altına alırlar.

[5. KOMÜNİZMİN MADDİ BİR ÖNKOŞULU OLARAK ÜRETİCİ GÜÇLERİN GELİŞMESİ]

[18] Filozofların anlayabilecekleri bir terim kullanmak gerekirse, bu "*yabancılaşma*" doğaldır ki, ancak iki *pratik* koşulla ortadan kaldırılabilir. Yabancılaşmanın "katlanılmaz" bir güç, yani insanın ona karşı devrim yaptığı bir güç haline gelmesi için, onun insanlığın büyük bir çoğunluğunu tamamen "mülkiyetten yoksun" hale, ve aynı zamanda, gerçekten mevcut olan bir zenginlik ve kültür dünyasıyla ilişkili hale getirmesi gereklidir, öyle şeyler ki, her ikisi de üretici güçlerin büyük ölçüde artmasını, yani üretici güçlerin gelişiminin yüksek bir evresini varsayarlar. Öte yandan üretici güçlerin bu gelişmesi (daha şimdiden insanların güncel ampirik yaşantısının, yerel düzeyde değil de *dünya çapında tarihsel olarak* cereyan etmesini içeren gelişmesi) kesinlikle vazgeçilemez, önce yerine gelmesi gereken bir pratik koşuldur, çünkü, bu koşul olmadan, *kıtlık*, genel bir durum ahr, ve *gereksinmeyle* birlikte zorunlu olan için savaşım yeniden başlar ve gene kaçınılmaz olarak aynı eski çirkefin içine düşülür. Bu koşul gene aynı şekilde, insan cinsinin *evrensel* ilişkileri, ensonu, üretici güçlerin bu evrensel gelişmesi ile kurulabileceği için ve bir yandan bütün ülkelerde, aynı zaman içinde, "mülkiyetten yoksun" yığın olayını doğurduğu için (evrensel rekabet), sonra bu ülkelerden herbirini öteki ülkelerdeki altüst oluşlara bağımlı kıldığı için ve ensonu ampirik olarak evrensel olan, *dünya çapında tarihsel* insanları yerel bireylerin yerine koymuş olduğu için de *sine qua non**

* Olmazsa olmaz, zorunlu. —ç.

bir pratik koşuldur. Bu koşul olmadığı takdirde: 1° komünizm ancak yerel bir olgu olarak varolabilir; 2° karşılıklı ilişki güçleri (*die Mächte des Verkehrs*), evrensel, şu halde, katlanılmaz olan güçler olarak gelişemezler, yerel batıl inançlardan doğan "koşullar" olarak kahrılır; ve 3° karşılıklı ilişki yaygınlaştıkça yerel komünizm ortadan kalkar. [Komünizm, ampirik olarak, ancak egemen halkların "hep birden" ve eşzamanlı^[17] hareketi olarak olanaklıdır, bu da üretici gücün evrensel gelişmesini ve buna bağlı olan dünya ilişkilerini (*Weltverkehr*) varsayar.

[18] Bize göre komünizm, ne yaratılması gereken bir durum, ne de gerçeğin ona uydurulmak zorunda olacağı bir ülküdür. Biz, bugünkü duruma son verecek gerçek harekete komünizm diyoruz. Bu hareketin koşulları,⁴³ şu anda varolan öncüllerden doğarlar.

[19] Kaldı ki, *tümüyle mülkiyetsiz (bloßen)* işçiler yığını—sermayeden ya da sınırlı bile olsa her çeşit tatmin olma durumundan uzak muazzam işgücü—*dünya pazarını* varsayar; nasıl ki, bu işin geçici nitelikte olmayan kaybı, güvenli geçim kaynağı olarak kaybı, rekabetten doğan iş kaybı da dünya pazarını varsayarsa. Demek ki proletarya⁴⁴ ancak *dünya çapında tarihsel* olarak mevcut olabilir, nasıl ki proletaryanın işi olan komünizm de, ancak, *dünya çapında tarihsel* olarak varolabilirse. Bireylerin dünya çapında tarihsel varlığı, başka deyişle, bireylerin doğrudan dünya tarihine bağlı varlıkları.

[19] İçinde bulunduğumuz aşamadan önceki bütün tarihsel aşamalarda mevcut üretici güçlerin koşullandığı ve buna karşılık kendisi de bu güçleri koşullandıran karşılıklı ilişki biçimi *sivil toplumdur*, bundan önce söylediklerimizden de anlaşıldığı gibi sivil toplumun öncülü, ve esas temeli daha kesin tanımlamaları yukarıda verilmiş olan basit aile ve, klan da denilen, bileşik ailedir. Demek ki, daha şimdiden de açıkça anlaşılıyor ki, bu sivil toplum, bütün tarihin gerçek ocağı, gerçek sahnesidir ve bugüne kadarki tarih anlayışının, nasıl gerçek ilişkileri ihmal edip kendisini yalnızca gü-

⁴³ [*Elyazmasında çizilmiş pasaj:*] kendileri de maddi gerçeklikteki değişikliklere uygun olarak yargılanmalıdırlar.

⁴⁴ [*Elyazmasında çizilen pasaj:*] demek ki, evrensel tarihin ampirik pratik bir varlığı olmasını varsayar.

rütlülü prens ve devlet öyküleriyle sınırlayan büyük bir sahmalk olduğu böylece görülüyor.

Buraya kadar esas olarak insan faaliyetinin yalnızca bir yönü üzerinde, *doğanın* insan tarafından *biçimlendirilişi* üzerinde durduk. Öteki yön, *insanın insan* tarafından *biçimlendirilişi*...⁴⁵

Devletin kökeni ve devletin sivil toplumla ilişkisi.

[6. MATERYALIST TARİH ANLAYIŞININ SONUÇLARI:
TARİHSEL SÜRECİN SÜREKLİLİĞİ, TARİHİN DÜNYA
TARİHİNE DÖNÜŞMESİ, BİR KOMÜNİST
DEVİRİM ZORUNLULUĞU]

[20] Tarih, herbiri kendinden önce gelen kuşaklar tarafından kendisine aktarılmış olan malzemeleri, sermayeleri, üretici güçleri kullanan farklı kuşakların ardarda gelişinden başka bir şey değildir; bu bakımdan, her kuşak, demek ki, bir yandan geleneksel faaliyeti tümüyle değişmiş olan koşullar içinde sürdürür, ve öte yandan, tümüyle değişik bir faaliyetle eski koşulları değiştirir; bu, kurgu yoluyla öyle çarpıtılabilir ki, daha sonraki tarih daha önceki tarihin amacı haline getirilir, örneğin, Amerika'nın keşfine, Fransız devriminin patlamasına yardım etme amacı atfedilir; dolayısıyla, böylece tarih kendine özgü amaçlar edinir ve "diğer kişiler gibi bir kişi" (yani "Öz-bilinç, Eleştiri, Birtek", vb.) haline gelir, oysa geçmiş tarihin, "Belirleme", "Amaç", "Tohum", "Fikir" gibi terimlerle belirtilmesi, daha önceki tarihin bir soyutlamasından, daha önceki tarihin yakın tarih üzerinde meydana getirdiği aktif etkinin soyutlamasından başka bir şey değildir.⁴⁶

Bu gelişmenin seyri içinde birbirleri üzerine etki yapan ayrı ayrı alanlar genişledikçe, gelişmiş üretim tarzıyla, karşılıklı ilişkiyle ve bunların doğal sonucu olarak uluslar arasındaki işbölümüyle çeşitli ulusların başlangıçtaki kendi içlerine kapalılıkları yıkıldıkça, tarih de, gittikçe dünya tarihi haline dönüşür; öyle ki, sözgelimi, İngiltere'de, Hindis-

⁴⁵ [*Marx'ın kenar notu:*] Karşılıklı ilişki ve üretici güç.

⁴⁶ [*Elyazmasında ilk biçimiyle:*] daha sonraki tarihten çıkarılmış, içerlerinde kesinlikle bu gizemlerin arandıkları olayların sonucundan ve ürününden çıkarılmış ve soyutlamadan başka bir şey değildir.